

EGY NEMZETET AZ EMBERISÉGNEK

Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 504 o. *Elvek és utak*)

1968 óta jó néhány reformot hirdettek meg Magyarországon. Nem is reformkor tehát az, amiben élünk, hanem a reformok kora. Volt közöttük ami deformálnak bizonyult, mint pl. az iskolareformok szinte végeláthatatlan, de egyre elszomorítóbb következményű sora; volt köztük, ami bevált volna, ha a reformot nem akasztja meg az uniformizálás, s volt olyan, amelynek hatását még csak ezután ismerjük meg. Erre az új reformkorra kivételesen gyorsan reagált a magyar könyvkiadás. Az elmúlt kilenc évben Széchenynek immár 11 műve jelent meg ismét, jórészt hasonmás kiadásban (legfontosabb problémánkat jelezve, a Hitel kétszer is), ezenkívül Wesselényi Balítéletekről c. kötete, a Kelet népére vonatkozó legfontosabb vitairatok. Politikusok és közgazdászok megnyilatkozásaiban egymást érik a legnagyobb magyartól és a haza bölcsétől származó idézetek, s mintha kezdene kikopni a politikai historizálásokból Magyarország Mózese, Kossuth Lajos. Az új politikai irányvétel saját történelmi legitimitációját nem a forradalom és szabadságharc mámorában, hanem a reformkor téglát téglára rakó csendes építkezésében keresi. Az érdekegyesítés helyébe a társadalmi konszenzus lépett, a népképviselő helyett a közélet demokratizálódása áll a viták középpontjában, a Védegyelet és Iparegylet helyett a termékszerkezet átalakítása a legfőbb gond, az Európához való felzárkózás helyett a világgazdasági versenyben való lemaradás motivál. Elvileg a közteherviselés jelszavára rímelt az adórendszer reformja, s nem szabad persze megfedelkezünk olyan reformkori eredetű, de manapság egyre távolibbnak tűnő gondolatokról sem, mint a Duna-menti népek összefogása. A reformkornak tehát divatja van s érdeklődésre tarthat számot minden olyan kötet, amely a magyar történelem e fényes korszakával foglalkozik.

Széchenyit idézi Gergely András kötetének címe is: „Egy nemzetet az emberiségnek”. Gergely András eddig megjelent két önálló kötetében is a magyar reformkor egy-egy problémájával foglalkozott. Széchenyi eszmerendszeréről írott értekezése a legnagyobb magyar fellépésének eszmei előzményeit tisztázta, a fumei vasút ügyéről írott kötete pedig a reformellenzék táborán belül 1848 előtt kialakult ellentétekre hívta fel a figyelmet. Gergely András munkásságából mindenképpen kiemelendő még a tízkötetes Magyarország történetében írott reformkori fejezet és a magyar

sajtótörténet második kötetében Veliky Jánossal közösen írt, a kiegyezés utáni időszak politikai sajtójáról szóló rész.

Ez a tanulmánykötete három ciklusra tagolódik. Az „Eszmé, programok” címűben négy tanulmányt olvashatunk, a magyar liberalizmus születéséről, a nemzeté válás programjairól, a nemzeti és nemzetiségi érdekegyesítés formálódásáról és az államélet liberalizálására tett törekvésekről. A köztudatban mindmáig élénken élő 1825-ös évszám helyett Gergely András is az 1790-es év mozgalmaitól eredezteti a magyar reformkor törekvéseit, s előadása meggyőző arról, hogy a magyar reformnemzedék nem deus ex machinaként jelent meg az 1820–30-as években, hanem fellépésének megvoltak a maga jó három évtizedes előzményei. Gergely András szakít azzal a romantikus felfogással is, amely szerint a magyar reformkort a magyar köznemesség végtelen jósága és filantrópiája hozta volna létre. A kor liberális eszméin, a romantikus népszemléleten, a felvilágosodás ekkor is ható eszmekörén kívül a reformnemzedék fellépésének komoly anyagi mozgatóerői is voltak. Így az ország végtelen elmaradottsága a Nyugattól, az extenzív magyar gazdaság csődje (amit a napóleoni háborúk konjunktúráját követő dekonjunktúrában rászakadó válsággal szembeni védtelensége is bizonyított), a más nemzetek és nemzetiségek mozgalmaitól való indokolt félelem (pánszlávizmus, dákoromán eszme) s végül ezzel összefüggésben az „éjszakai kolossz”, a cári Oroszország jelentette fenyegetés. A magyar reformnemzedék idősebb tagjai még tanúi lehettek Lengyelország végleges eltűnésének Kelet-Közép-Európa térképéről, s tisztában voltak azzal, hogy Lengyelország sorsát jórészt saját fejlődésképtelensége, állami életének megbénulása okozta. A lengyel példa tehát figyelmeztetésként hatott: Mi lesz, ha a magyar cserépedény szétporlik a szláv és német kőedény között? A pánszlávizmustól való félelem nem csupán a szomszédos szláv népek mozgalmaitól való, az 1820–30-as években még indokolatlannak tűnő félelmet jelentette, hanem egy jóval konkrétabb fenyegetést. Széchenyi tanúja volt annak, amikor 1814-ben I. Sándor kozákjai bevonultak Párizsba. Pedig Franciaország messzebb van, mint Magyarország, s a születő magyar nemzet ereje nem vetekehet Európa „grande nation”-jával.

A reformnemzedéken belüli viták és csatá-

rozások jórészt ezekből a dilemmákból eredtek. Ezért értelmezte másképp az Ausztriához való viszonyt Széchenyi, Wesselényi, Kossuth. Mi a jobb megoldás: belesimulni a Habsburg-birodalom egységébe, s érdekeinket akár egy részük feláldozása árán is egyeztetni az összmonarchia érdekeivel, vagy akár a birodalom érdekeinek sérelmével is erőssé tenni a nemzetet, éppen a birodalom fenntartása érdekében? De hogy lehet ezt megvalósítani, ha az ország lakosságának 50%-a sem magyar? Csakis a nemzetiségek megnyerésével, csakis akkor, ha a nemzetiségek is részesülnek mindazon jogokban, amelyekben a magyarok. Az olvasztó felsőség eszméjének hirdetői a kulturális asszimiláció hosszú, szerves folyamatában reménykedtek, de rá kellett ébredniük arra, hogy nem állnak rendelkezésükre évtizedek. S a többi felismerés sem volt reményt keltőbb. Így az, hogy a birodalom vezetésének esze ágában sincs változtatni abszolútisztikus kormányzati rendszerén, s csak egy külpolitikai földindulás (1830) hatására hajlandó némi engedelmnyre, de saját pozíciójának megszilárdulása (1833) után ezt is szívesen visszavenné. Hogy a nemzetiségek egy része már Magyarországon kívülre kaecint, s hogy a szabadság és tulajdon mellett az ő harmadik jelszavuk is a nemzetiség. S hogy nincs idő, azt ismét a lengyel példa, az 1846-os galíciai felkelés vérbefojtása bizonyította, amikor az osztrák kormányzat saját parasztjaikkal verette agyon a lengyel nemeseket.

A mit és a miért mellett a harmadik legfontosabb kérdés a hogyan volt. Hogyan lehet megvalósítani Magyarországot polgári átalakulását a lehető legkevesebb felesleges áldozattal, a forradalmi út elkerülésével, csupán a törvényes reformokat igénybe véve? A reformnemzedék tagjai, különböző mértékben és módon, de egyaránt felhasználták régi és új eszközöket saját megoldási javaslataik népszerűsítésére, s egy új tényező, a közvélemény befolyásolására. Ilyen régi eszköz volt a nemesi vármegye és az országgyűlés, s ilyen új eszköz volt a cenzúra ellenére is hatásos sajtó. A reformtáboron belüli viták nem utolsósorban éppen ezeknek az eszközöknek az igénybevétele körül alakultak ki (Széchenyi—Kossuth-vita). S a régi formák új tartalommal való megtöltése érvényesült látványosan a jogkiterjesztés koncepciójában. Eszerint az átalakulás nem új jogok szerzését, nem régi jogok megszüntetését, hanem e régi jogok kiterjesztését jelenti. Gergely András tanulmányai érzékeltetik azt a szívós és következetes küzdelmet, amit a reformnemzedék folytatott a jogkiterjesztésért, az úrbéri kérdés megoldásáért, a törvény előtti egyenlőségért, a cenzusos választójogért. Nem idealizálja a szereplőket, nem hallgatja el esetleges tévedéseiket sem, pl. a nemzetiségi kérdés megítélésében. De e tévedések megállapítása soha nem csap át számonkérésbe, hiszen e tévedések jó része nem ún. osztályönzésből,

hanem a helyzet téves megítéléséből fakadt. Tagadhatatlan ugyanis, hogy e tévedések ellenére a reformkor két évtizedes küzdelmével betetőző 1848 áprilisi átalakulás olyan óriási energiákat szabadított fel a magyar és részben a nem magyar társadalomban is, amelyek elégségesnek bizonyultak az átalakulás vívmányainak megvédésére mind az ország nemzetiségeinek, mind a Habsburg-birodalomnak a fegyveres erejével szemben.

Az átalakulás legfőbb munkásait állítja elének a kötet második ciklusa, amely a „Portrék” alcímet viseli. A három, Széchenyiről írott tanulmány mellett átfogó értékelést olvashatunk Kossuth pályájáról, esszéisztikus fejtegetést Eötvös „korszerűtlen koreszméiről” s alapos elemzést Batthyány Lajos reformkori politikai tevékenységéről. A tanulmányok tizenöt év termését mutatják be, az első még 1971-ben, az utolsó 1986-ban született. Közös bennük az alaposság, a szinte személyességbe hajló viszony a bemutatott személyhez (ez különösen a Széchenyi-tanulmányoknál szembe-tűnő), a nagy összefüggések és az apró részletek virtuóz kezelése. A Széchenyi gazdasági tevékenységéről szóló tanulmány szakít azzal a vulgármarxista megközelítéssel, amely szerint Széchenyi csak szavakban hirdette a reformot, de ő maga mindvégig megmaradt nagybirtokos arisztokratának. Gergely András szemléletesen mutatja be azt a folyamatot, amelynek következtében Széchenyi módszeresen megszabadult birtokai jó részétől, s jövedelmi forrásai között egyre nagyobb százalékot ért el a különböző befektetésekből származó profitok aránya. A Széchenyi politikai tevékenységét áttekintő esszé rokonszenvvel, de nem feltétlen hódolattal közelít Széchenyi személyéhez. Nem politikai váteszt lát hősében, „csupán” az eltérő politikai álláspontok egyikének nagy hatású képviselőjét. Gergely András szerint a reformkor volt az első olyan korszak Magyarországon történetében, amikor „a politikai vezető szerep ... csak a közvélemény megnyerésével volt elérhető”. Széchenyi vállalta a közvélemény megnyeréséért vívott harcot, de nehezen viselte el a negyvenes évek kudarcait. „Aho-gyan az irodalomban az 1820-as évek végén a Conversations lexikoni pör tisztázta, hogy az irodalom világában nem az érdem, a tekintély, hanem az írói teljesítmény mérvadó, s esztétikai nézetkülönbségek esetén az ízlésnek van döntő szava, s eltérő irányzatok élhetnek anélkül, hogy lerontanák egymást, az 1840-es évek első felének Széchenyi—Kossuth vitája tisztázta, hogy eltérő politikai álláspontok létezhetnek egymás mellett, közöttük választásra végső soron a társadalom hivatott, s ezért a politikai élet éppúgy nem fog egységesülni, hanem táborokra, irányzatokra oszlik, és akként szerveződik, mint az irodalmi.” Logikus magyarázatot talál Gergely András Széchenyi 1848-as szerepvállalására is. „Azt a március első

és második felében egyaránt érvényesített alapvető politikai szempontot, amely tetteit mindkét időszakban értelmezhetővé teszi, a Magyarországnak is viszonylagos külpolitikai védettséget biztosító Habsburg Birodalom stabilizálásának igényében jelölhetjük meg. Március első felében, a Metternich számára megnehezült külpolitikai feltételek között még a birodalom bomlasztóit látta Kossuthékban. A Metternichet is megbuktató bécsi forradalom rádöbbsentette: a magyar ellenzék részéről nem pusztá szólam, hogy a térség nyugalmanak előfeltétele az alkotmányos átalakulás. Sőt: egy „törvényes forradalommal az egész birodalomban egyedül Magyarország politikai stabilitását lehet még biztosítani. Ez a felismerés konzervatív politikusokat, sőt a dinasztia egyes tagjait, így István nádort is az ellenzéki magyar követelések teljesítésére — vagy annak ígéretére hangolja!“. Döblingi tevékenységéről pedig megállapítja, Széchenyi, felismerve a legfőbb ellenséget, a Habsburg-abszolútizmust, „a részletekről, a kibontakozásról nem folytatott polémiát“, hiszen „ismét a nemzet egésze nevében politizálhatott. (...) Nem gyötörték politikai kérélyek, nem nyomoztatta a felelősség, fenntartás nélkül hitt elvei és eljárása helyességében“.

A harmadik írás az író Széchenyit mutatja be. Gergely András nem elégszik meg a művek pusztá ismertetésével, vagy a stílusjegyek felvillantásával. Elemzései mindvégig a művek keletkezésének szélesebb összefüggéseit is figyelembe veszik. A negyedik tanulmány Batthyány Lajos reformkori tevékenységét elemzi. Olvasása meggyőző arról, hogy Batthyány nem csupán 1848-as szerepével írta be a nevét a magyar történelembe. Bár személyes adottságai, egész alkata révén kisebb népszerűséggel bírt, mint pl. Széchenyi vagy Kossuth, reformkori szereplése az övékéhez mérhető. Ő vetette fel 1844-ben a kormányzatnak az örökös tartományokban folytatott politikájával kapcsolatban azok alkotmányos átalakításának igényét. „Alapvetően új elem bukkan fel evvel az egész magyar politikai gondolkodásban: Batthyány az első, aki *mértékül* választja a kormány bírálatánál annak az örökös tartományokkal szemben folytatott politikáját — tehát az *egész* birodalmi politika bírálatára igényt tart —, és alig burkoltan szorgalmazza, hogy az alkotmányosságot vessék be az örökös tartományokban is. Itt regisztrálhatjuk az alapvető eltérést Széchenyitől: a birodalomhoz *igazodás* helyett a birodalom *átalakításának* igényét fogalmazza meg“.

A reformnemzedék nagyjai közül a demokratikus fejlődés követelményeinek felismerésében legmesszebb Kossuth jutott. Kossuth, akit azóta neveznek álomkergetőnek és a nemzet élő eszményülésének, Csóri vajdának és az Isten második fiának, szent apostolnak és fantasztának. Gergely András szerint éppen az eltérő, hol hasznossági, hol erkölcsi megközelítésből

miatt volt pályája oly nehezen értékelhető. „Furcsa lenne koherens értékelésről beszélni akkor, ha az egyik történelmi személyiségnek az erkölcsi világrénd, a másiknak az eredményesség nevében nyújtatik a palma. A társadalom reális lehetőségeihez igazodó, tehát alternatívák feltárásán alapuló értékelés bizonyul csak igazán történetinek“.

Gergely András szerint Kossuth „a magyar polgári átalakulás realizálható útjai közül a legnyitottabb, kezdetben liberális, majd demokratikus, távlati perspektíváiban a Duna-táj népeinek összefogása felé mutató variánsának a megvalósításáért küzdött. Programja realitása kétségtelen, jóllehet az ellentétes erők küzdelmében nem valósult meg maradéktalanul.“ A szerző tehát szakít azzal az egyoldalú felfogással, amely az eredményességet tekinti egy politikai koncepció realitása egyetlen fokmérőjének. De, véleményünk szerint, Kossuth politikáját nem lehet a XIX. századi realitás fokmérőjének tekinteni, hiszen 1848—49-ben és azután bebizonyosodott, hogy a dunatájai népek és nemzetek inkább hajlandók a haladás érdekeit korlátozni a haza javára, mintsem fordítva. Andrassy Gyula 1849 nyarán azt a cinikus tanácsot adta a magyar kormánynak, hogy egyezzen ki a nemzetiségekkel, s ha majd győztünk, ez is, mint minden egyezés, megváltoztatható. E cinizmust azonban a másik oldal legtisztább szándékú képviselőinél is megtalálhatjuk. Az alkut ők is csak ideiglenesnek szánták, s ez a szabadságharc utáni évtizedekben is kiderült. A Duna-konföderáció eszméje nem csak a magyar társadalom ellenkezésén bukott meg — a többi érintett nemzet sem igen kért igényeinek e látványos korlátozásából.

„A nagy sorsforduló“ c. ciklusban az 1848—49-cel foglalkozó írások kaptak helyet. A fiúmei vasút 1847—48-as országgyűlési vitájával foglalkozó tanulmány ismerteti az ellenzék közlekedéspolitikai kezdeményezéseit, a kormányzat közlekedési politikáját, Széchenyi ebben betöltött szerepét. Majd szinte napról napra rekonstruálja azt az eseménysort, amelynek során a Kossuth „túlzó“ politikáját helytelenítő centralisták Széchenyivel összefogva a fiúme—vukovári vasút ügyét igyekeztek felhasználni Kossuth megbuktatására az utolsó rendi országgyűlésen. Gergely András szerint Kossuth ugyan hátrányba került ellenfeleivel szemben, de megbuktatására így sem volt reális esély. Kossuth leszavaztatásán kívül ugyanis ennek előfeltétele lett volna az is, hogy Bécsben engedményekre legyenek hajlandók egyéb követelések teljesítésében is, ennek pedig nincs nyoma. Érdekes apróság, hogy a szerző szerint Kossuth már ekkor felvetett egy, a Duna-konföderáció eszmei előzményének tekinthető tervet, Szerbia, Havasalföld és Bosznia gazdaságának Magyarországon keresztül történő csatlakoztatását az európai piachoz.

Jóval nagyobb, általánosabb témát dolgoz fel a következő tanulmány, amely az 1848-as polgári alkotmányos államrendszer kérdéseivel foglalkozik. Erről a kérdésről monográfiák sorát lehetne írni, véleményünk szerint azonban Gergely András e tanulmányában az összes fontosabb kérdést említi. Négy követelmény szempontjából vizsgálja az 1848-as államrendszert és törvényhozást: „1. a Magyarországra vonatkozó döntések Magyarországon és az egész államterületre egységesen, centralizáltan szülessenek. (Állami egység) 2. A döntéshozatalban ne az uralkodó és környezete, hanem az érdekeiben a jobbágyfelszabadítással és a törvény előtti egyenlősítéssel egyesített polgárosult magyar társadalom (a nemzet) céljai érvényesüljenek — a polgári parlamentarizmus egykorú követelményeinek megfelelően. (A politika a köz ügye). 3. Külpolitikai megfontolásokból Magyarországot maradjon a Habsburg-dinasztia jogára alatt, maximális önállósággal a birodalmon belül. (A birodalmi keretek lazítása.) 4. Az egész alkotmányos államrendszer csak akkor legyen működőképes, ha valóban e célokat szolgálja. (A rendszer működésének *alkotmányos* és *társadalmi* garanciái.)” A szerző következtetései szerint e rendszer csak alkotmányos módon volt képes működni, s hogy működése sikeres volt, azt jól mutatja, hogy a szabadságharc közel egy éve alatt sem militarizálta önmagát, hanem képes volt az önkorrekcióra és a továbbfejlődésre, mint ezt az 1849 tavaszán—nyarán a parasztkérdésben és a nemzetiségi kérdésben tett lépések is mutatták.

A harmadik tanulmány 1848 egyik legvitatottabb személyiségéről, István nádorról rajzol portrét. Gergely András szerint István nádor nem a bécsi ellenforradalmi körök magyarországi megbízottja, utasításait végrehajtója volt, hanem olyan politikus, aki az alkotmányosság iránt nagyobb rokonszenvvel viseltetett, mint az abszolutisztikus megoldások iránt, s aki többször is személyes fellépésével csikart ki újabb és újabb engedményeket azon országnak, melynek nádora volt. Egyéni tragédiájának oka abban rejlett, hogy nem mert következetesen végigmenni ezen az úton, s nem vállalta azt — az áprilisi törvények által biztosított lehetőséget, hogy egy Habsburg-secundo-genitura tagjaként a magyar trónra üljön. Ami pedig híres-hírheft, 1848. március 23-án írott előterjesztését illeti, ennek történeti megítélését Gergely András tévesnek tartja. E nevezetes előterjesztés szerint Magyarországon három dolgot lehet tenni: „1. Minden csapatot kivonva az országból, tétlenül szemlélni, hogy megy öltre a nemes a paraszttal. 2. Egyezkedni Batthyányval, mentve, ami menthető, felkészülve arra is, ha lemond. 3. A nádort szabadságolva teljhatalmú királyi biztost küldeni az országba, csapatokkal együtt, és vaskezéssel kormányozni mindaddig, amíg szükséges. — Az első megoldás erkölestelen — foly-

tatja a felterjesztés a lehetőségek értékelésével —, káros hatású lenne a többi tartományra is. A második jó, már segíthet, lehet alkudozni, csak vigyázni kell, mert ha Batthyány lemond, a nemesség a Duna mellékéről fegyveresen vonul Pozsonypon át Bécsnek! A harmadik eszközt gyorsan kell alkalmazni, 40—50 000 katona szükséges hozzá, továbbá megfelelő személy, és a többi tartomány nyugalma. A jelen helyzetben ő, a nádor, a második megoldás híve”. Gergely András meggyőzően bizonyítja, hogy a nádor eleve tudta, az első és a harmadik megoldás elfogadhatatlan, s csupán a második mellett minél hathatósabb érvelés érdekében sorakoztatta fel a másik kettőt is. Az előterjesztés félreértelmezésének oka az, hogy a nádor hátrahagyott iratai között 1848 decemberében ezt az iratot is megtalálták, s az akkori politikai-katonai helyzetben komoly erkölcsi tőkét lehetett kovácsolni a nádor állítólagos két-színűségéből. Ezért az iratot a nádorral mindvégig rossz viszonyban lévő Szemere Bertalan utolsó honvédelmi bizottmányi működésé-
ként nyomtatványban közzétette, s ezt a közlést aztán más kormánybiztosok és sajtó-
orgánumok is átvették. (Hozzáteendő egyé-
ként, hogy Gergely András nem áll egyedül
értelmezésével a magyar történeti irodalom-
ban. A szabadságharc hadtörténetéről írott
egyik legjobb összefoglaló munka szerzője,
Gelich Rikhard is hasonlóan nyilatkozott a ná-
dor felterjesztéséről művének második köteté-
ben).

A kötet utolsó négy írása könyvismertetés. Sesebatov Paszkievics-életrajzának magyar kiadásáról, Vladimir Minač esszéiről, Deák István újszerű Kossuth monográfiájáról és Pusztaszeri László Görgei-életrajzáról olvashatunk itt. A szerző egyik esetben sem marad meg az egyszerű tartalmi ismertetésnél, kiegészítő megjegyzései kibővíti tanulmányát emelik ezeket az írásokat. Ebből a szempontból különösen a Vladimir Minač esszéiről ill. Deák István kötetéről készült írás tanulságos.

A kötetrel kapcsolatban némi bosszúságot okoznak a nyomdahibák. Így pl. a 11. oldalon „olvasztó felelősség” olvasztó felsőség helyett, a 131. oldalon „a nemzetiség ügyének a más nyelvű népiség érdekeinek óvatos kíméletével történő elmozdításának kivétele” előmozdításának kitétele helyett.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a kötet egyike az e korszakról megjelent legjobb tanulmányköteteknek, s így érdemes mind a nagyközönség, mind a szakma figyelmére. A szerző stílusa gördülékeny, olvasható, bár a korábbi írásokban néha feleslegesen sok az idegen szó. Külön kiemelkedő, hogy a kötet végén bibliográfia tájékoztató az írások első megjelenésének helyéről és idejéről.

Hermann Róbert